

SEBASTIAN LÖNNLÖV

FÖRÄDLING GENOM LÄMPLIG LÄSNING

Litterära värdeförhandlingar i
Folkbiblioteksbladet, 1903–1911

TFL 2025:1–2. LITTERÄRA VÄRDEN OCH VÄRDERINGAR

DOI: <https://doi.org/10.54797/tfl.v55i1.55917>

ISSN: 2001-094X

– Litterära värden och värderingar –

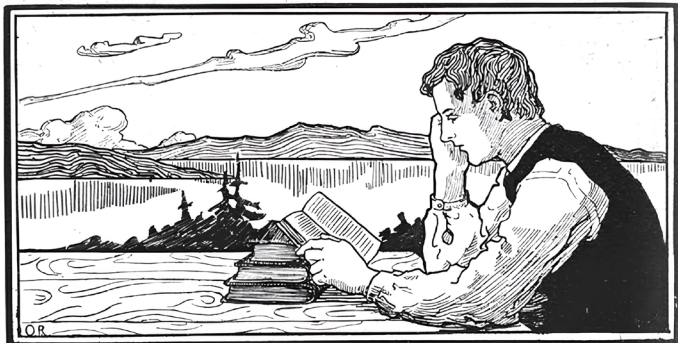
Copyright © 2025 Author(s). This is an open access article distributed
under the terms of the Creative Commons CC-BY 4.0 License
(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Begränsning av tillgången till böcker leder i dagens svenska debatt-klimat till starka fördömanden. Massiv uppmärksamhet har under tidigt tjugohundratal ägnats åt olika försök att rensa bort böcker från bibliotek.¹ Samtidigt ökar bokförbuden i till exempel USA, och även i Sverige är motståndet mot sådana förbud något relativt nytt. Under sent 1800-tal och stora delar av 1900-talet sågs det som självklart att spridningen av vissa böcker behövde begränsas. I föreskrifterna för statsbidrag till bibliotek, som infördes 1905, var ett av grundkraven att biblioteken inte fick ”innehålla osedlig litteratur”. Denna sedlighetsparagraf kom att leva kvar till 1965.²

Facktidskriften *Folkbiblioteksbladet* hade som uttalat syfte att ge både bibliotek och bildningstörstig allmänhet ett omdöme om nyutkomna böckers värde, och då särskilt ”deras lämplighet för folkbibliotek”.³ Den vikt som tidskriften lade vid att biblioteken köpte in rätt böcker motiveras i det första numrets programförklaring med den avgörande roll som folkbildning spelade för samhällsutvecklingen: ”[E]tt kunnigt och vaket folk är bäst skickadt att lösa samtidens svåra problem. Ett okunnigt och försoffadt släkte är därtill odugligt”.⁴

Denna inköpsvägledande funktion, som senare övertogs av först *Biblioteksbladet* och sedan Bibliotekstjänst/BTJ, ger recensionerna i *Folkbiblioteksbladet* en delvis annan prägel än dagstidningarnas litteraturkritik. I den här artikeln analyserar jag, med avstamp i Barbara Herrnstein Smiths teoribildning om värde, tidskriftens recensionsmaterial och opinionsartiklar. Därigenom vill jag undersöka diskursen om litterärt värde och litterär lämplighet vid 1900-talets början, i det specifika diskursiva sammanhang som *Folkbiblioteksbladet* utgjorde.

Vilka värdeförhandlingar kan urskiljas i tidskriftsmaterialet, och vilken roll spelar lämplighet i dessa värdeförhandlingar? Vilken syn på litteraturens och läsningens funktion – för individen och för samhället i stort – avspeglas i förhandlingarna?

Folkbiblioteksbladet.

Utgivet af Folkbildningsförbundet.

Redigeradt af Fil. Kand. Axel Hirsch.

Skandinav. Allm. Lifförsäkringsföreningen

BALDER.

Hufvudkontor: Sturegatan 8,
Stockholm.

Samlade fonder öfver **4,500,000 kr.**

Fasta, billiga premier.

All vinst tillhör de försäkrade.

Den årliga vinstutdelningen, som redan år 1897 för vissa försäkringar uppgick till 24,3 % af årspremien, har sedan varit i ständigt stigande, så att år 1904 utdelats ända till 42,2 % af årspremien å samma försäkringar.

Ombud antagas å platser, där föreningen ännu icke är tillräckligt representerad.

***Folkbiblioteksbladet* och dess tid**

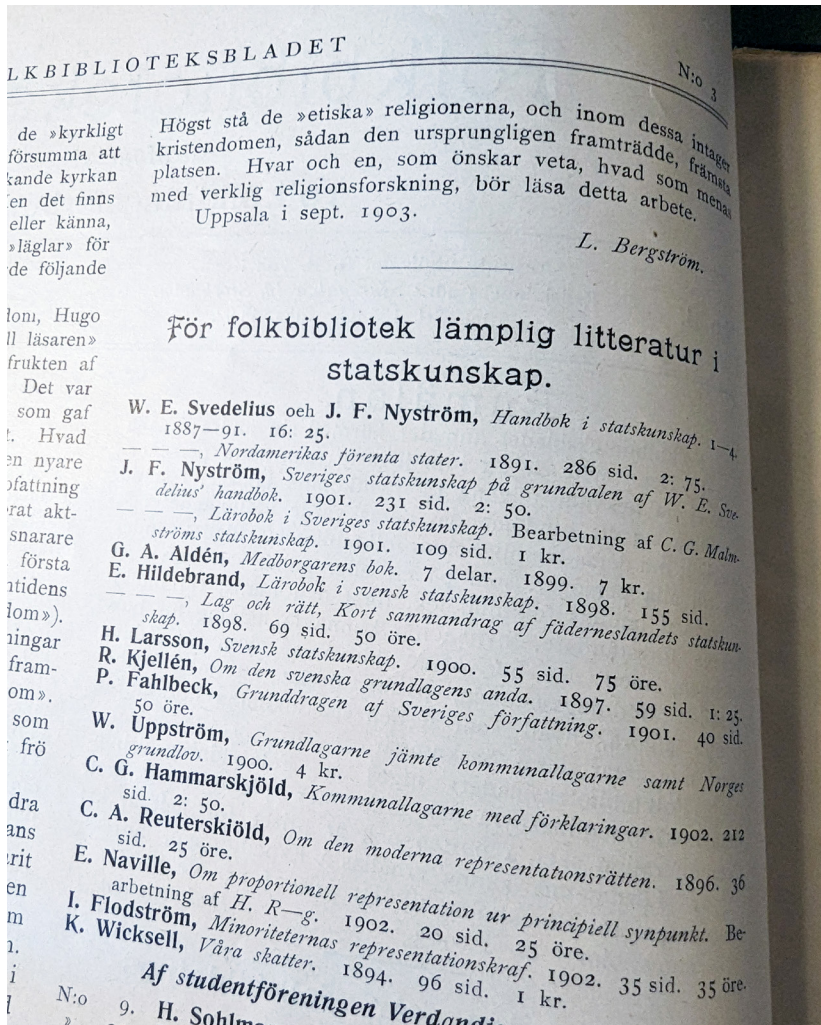
Idéhistorikern Anders Frenander sammanfattar 1900-talets första decennium i Sverige som en tid av ”starka politiska och sociala spänningar”, kännetecknad av kampen för allmän och lika rösträtt, samt av klasskamp. Såväl arbetare som arbetsgivare hade börjat organisera sig, och till följd av ekonomisk depression utbröt storstrejk 1909. Alltmer uppmärksamhet ägnades åt fattigdom, trångboddhet och alkoholmissbruk, och biblioteken ansågs av både högern och vänstern kunna ”forma det nya samhällets medborgare” genom upplysning och förädling.⁵ Samtidigt var biblioteken ”små, isolerade och ofta slitna”, och drevs av olika aktörer: kommunen, socknen och folkrörelserna.⁶

Den tidsperiod då *Folkbiblioteksbladet* gavs ut, 1903–1911, var på många sätt formativ för de svenska biblioteken, och utgivningen var en del av den biblioteksrörelse som senare under seklet skulle leda till vitt spridda, kommunalt finansierade folkbibliotek. Denna utveckling påbörjades dock först kort efter tidskriftens nedläggning. Under utgivningstiden var det fortfarande en öppen fråga, satt under intensiv debatt, hur – och av vilken aktör – biblioteksverksamhet bäst skulle bedrivas.

Bakom *Folkbiblioteksbladet* stod det då nybildade Folkbildningsförbundet, som även drev en bokförmedlingsbyrå och egna folkbibliotek i Stockholm. Tidskriften rymmer olika texttyper, däribland rapporter, opinionsartiklar och recensioner. Recensionerna fokuserar ibland på ett enda verk, men har oftare formen av översiktsartiklar över nyutkommen litteratur. De medverkande skribenterna är många och kommer från skilda håll, däribland bibliotek och riksdag samt arbetar- och nykterhetsrörelse. Som exempel kan nämnas läraren och politikern Fridtjuv Berg, folkbibliotekspionjären Valfrid Palmgren och barnboks-kritikern Gurli Linder, samt redaktören Axel Hirsch själv. Vissa medverkar med namn, andra enbart med signatur, och i det senare fallet är det ofta svårt att säkert fastslå identiteten. Bland tidskriftens namngivna skribenter återfinns alltifrån konservativa till liberaler och socialdemokrater.

Utgivningen av *Folkbiblioteksbladet* upphörde 1911, ”på grund av att tidskriften ej omfattas med det intresse från bibliotekens sida, på

vilket utgivaren ansett sig haft rätt att hoppas".⁷ Även under utgivningstiden klagar redaktionen på det "ganska ringa intresse, som ägnas tidskriften".⁸ Bibliotekarien och författaren Greta Renborg har, i en översikt av tidskriftens historia, visat att dess ekonomiska problem var stora och att redaktören Axel Hirsch personligen täckte förlusterna.⁹ Intrycket av ett framför allt ideellt projekt förstärks av att tidskriften fram till 1906 delades ut gratis till skoloråd, folkskollärare och folkbibliotek.¹⁰

Redan 1916 tillkom en ny tidskrift med liknande syfte, *Biblioteksbladet*, som fortfarande utges. Under sin utgivningstid var *Folkbiblioteksbladet* inte ensamt om att vända sig till biblioteken i inköpsvägledande syfte – även de folkbildande studentföreningarna Heimdal och Verdandi gav ut bokförteckningar och drev bokförmedlingsbyråer – men ingen annan aktör hade samma ambition om att vara ett ”centralorgan” för folkbiblioteksrörelsen.¹¹ Trots sin korta utgivningstid var *Folkbiblioteksbladet* en pionjärsats, under en formativ tid för de moderna idéerna om folkbibliotek, och utgjorde enligt biblioteksforskaren Joachim Hansson ”ett viktigt bidrag till skapandet av folkbibliotekens ideologiska identitet”.¹²

Värdeförhandlingar, värdekategorier och värderingar

Barbara Herrnstein Smith definierar värde som ”en generell benämning som appliceras på ett antal skilda positiva *effekter*”. Den *värdering* genom vilken värde tillskrivs, och som inte behöver ta formen av ett direkt värdeomdöme, förstår Herrnstein Smith som ”en fortlöpande process som försiggår via ett stort urval individuella aktiviteter och sociala och institutionella verksamheter”. Alla som konsumerar, nämner eller förhåller sig till ett verk är delaktiga i ”att producera, befordra och bibehålla dess värde”, och i denna process kommer värdet inte bara att stärkas, utan också ifrågasättas och omgestaltas.¹³ Värdet är alltså inte en essentiell och immanent egenskap i verket, och den enskilda värderingsakten är inte oberoende av läsarens sociala sammanhang och förförståelse.

I forskningsprojektet *Att förhandla litterärt värde* har Torbjörn Forslid, Jon Helgason, Lisbeth Larsson, Christian Lenemark, Anders Ohlsson och Ann Steiner använt Herrnstein Smiths värdeteori på ett empiriskt material, genom att med etnografisk metod följa litteraturutgivningen 2013. I Herrnstein Smiths efterföljd utgår de från att litterärt värde är något som görs av aktörer och beskriver den litterära värderingen som ”en långdragen, komplex och stundtals svåröverskådlig förhandlingsprocess” som rymmer ”kamp om inflytande och positioner”. Dessutom använder de begreppet *värderingar*, som litteraturteoretikern John Frow har lånat från antropologen

Anjun Appudurai. Värderegimer är inte determinerande, utan ger utrymme för förhandling, men avgränsar ändå vilka värderingar som är möjliga att göra.¹⁴ Slutligen baserar de sin analys på fem värdekategorier, som inte är isolerade utan tenderar att glida in i och påverka varandra: stil- och formvärden, kunskapsvärden, emotionella värden, sociala värden och ekonomiska värden.¹⁵

Jag utgår i min analys från denna operationalisering, men med viss anpassning av kategorierna för att bättre passa mitt material. Kunskapsvärden delar jag upp i *bildningsvärden* och *existentiella värden*, där den senare kategorin används för djupare insikter om livet, människan och världen. Stil- och formvärden delar jag upp i *stilistiska värden*, som syftar på de estetiska aspekterna av form, och *nöjesvärden* som betonar litteraturens underhållningsfunktion. Nöjesvärden ligger därmed närmare de emotionella värdena, vilka rör de känslor som läsningen förväntas väcka hos läsaren. När det gäller sociala värden kommer jag att lägga vikt vid samhällseliga aspekter snarare än individuella, eftersom det framför allt är dessa som materialet speglar. I fråga om ekonomiska värden är det främst böckernas pris, och den inverkan detta pris får på allmänhetens möjlighet att köpa böcker, som kommer att aktualiseras i analysen.

Även det jag med utgångspunkt i materialets egen terminologi kallar *litterär lämplighet* studerar jag genom att anlägga värdeperspektivet, eftersom jag betraktar bedömningarna av en viss boks lämplighet som en värdering, och lämpligheten som en aspekt av litterärt värde. Utmärkande för den litterära lämpligheten är dock att den bedöms i en specifik kontext och i förhållande till en viss målgrupp. Verkets lämplighet värderas alltså inte *i sig*, utan för *den andre* – till exempel ett barn, en kvinna, eller allmänheten. Dessutom skär lämplighet rakt igenom de ovan beskrivna värdekategorierna. Ett verk kan beskrivas som lämpligt eller olämpligt utifrån flera olika värden, till exempel stilistiska värden, bildningsvärden och emotionella värden.

Läsning som väcker känslor: läslust, opartiskhet och tendens

Bland de former av litteratur som bibliotek inte bör inneha, enligt *Folkbiblioteksbladet*, märks politisk debatt: ”Den rena agitationslitteraturen bör naturligtvis icke komma i fråga”, menar en skribent.¹⁶

Liknande formuleringar återkommer och bör se i ljuset av att socialister som Hjalmar Branting och August Palm regelbundet dömdes till fängelse för uttalanden i såväl tal som skrift.¹⁷ Den så kallade munkorgslagen, som infördes 1889 och skärptes 1906, motiverades med ökande socialistisk agitation och det socialdemokratiska partiets bildande, som ansågs hota samhällsordningen.¹⁸ En skribent beskriver agitationslitteraturen som ”upphetsande”,¹⁹ vilket tyder på att den ansågs väcka fel sorts känslor hos läsaren, och att dessa känslor inte bidrog på ett positivt sätt till sammanhållningen i samhället – dess emotionella värden skapade alltså inte rätt sorts sociala värden.

Just litteraturens emotionella värden framträder i tidskriftsmaterial som något både hotfullt och löftesrikt. De negativa aspekterna handlar om läsare som läser fel sorts litteratur av fel syften – till exempel för att den tillfredsställer alltför låga behov och väcker lågt stående känslor – och med skadliga följder i form av ”sjukligt drömliv” och ”hetsigt uppjagad” fantasi.²⁰ De positiva aspekterna handlar snarare om läslust, njutning och förströelse, och är därmed sammankopplade med nöjesvärden. Vikten av att väcka särskilt barns och ungas läslust lyfts ofta fram i *Folkbiblioteksbladet*, vilket avviker från Djamila Fatheddines iakttagelse om att lustläsning i en undervisningskontext fick en mer positiv klang först under 1960-talet²¹ – en diskrepans som kan ha sin grund i att folkbildningsrörelsen lyfte fram andra värden än skolväsendet. Även om läslust i sig beskrivs som positivt finns det dock reservationer i fråga om vad de ”läslystna” väljer att läsa: ”Läslusten är [...] icke något gott i och för sig, ty den kan söka sig en dålig och förskämd näring.”²²

Etisk idealism, med vilket jag menar ett moraliskt innehåll och en optimistisk grundton, spelar över lag en stor roll i värderingen. Lisbeth Stenberg har sammanfattat det som att tidskriften premierar verk präglade av ”positiv framtidsanda”.²³ Att författaren eller huvudpersonen upplevs som sympatisk ökar sannolikheten för att en bok ska rekommenderas till läsning och inköp.²⁴ Två ord som återkommer är *varm* och *värme*, till exempel i form av ”författarens varma medkänsla” eller att ”[d]et är livlighet, värme och kärlek i denna skildring”.²⁵ Särskild uppskattning visas även de böcker som uttrycker eller väcker kärlek, särskilt då fosterlands- och hembygdskärlek.²⁶

Relationen till *tendens* i litteraturen är mer komplex. Det skriben-

terna själva benämner som tendens lyfts ibland fram som negativt och ibland som positivt.²⁷ Ett exempel på det senare är Bertha von Suttners *Ned med vapnen* (1890), vars "litterära förtjänster äro föga beaktansvärda" enligt recensenten, som emellertid berömmar "den lidelsefullt markerade tendensen" och bokens "förmåga att värma".²⁸ Tendensen knyts här till emotionella värden, och i förlängningen också till de sociala värden som dessa emotionella värden kan stärka.

Ett annat exempel är Mathilda Roos *Hvit ljun* (1907), som handlar om "behjärtansvärda kvinnor och män" som strider "för upplysningen och nykterhetssaken". Recensenten menar att "denna starkt tendensiösa bok" lär väcka läsarnas "längtan efter en diktning, som verkligen vill något och kämpar för något".²⁹ Det som verkar göra att tendensen här bidrar till bokens sociala och emotionella värden är dels en "fängslande form", det vill säga stilistiska värden

BIBLIOTEKSBLADET	27
Inström	har hon framdragit en af dess skuggsidor, en stackars undanskjuten balettdansös' gråa och hopplösa tillvaro. En historia, hvars utveckling icke är särdeles spännande men som fångslar genom taflornas solida realism.
dsmäls- snarare e ropar af den	Sienkiewicz, Henryk , <i>Kolteckningar</i> och andra berättelser. Öfvers. af E. Weer. 214 s. Albert Bonniers förlag. 2: 25.
Valborg	I denna volym finnas hopförda en del af den polske, hos oss välkände och högt uppskattade mästarens bästa noveller.
verk». pråket i pro- et att ärliga s som . s för-	Suttner, Bertha von , <i>Ned med vapnen!</i> En lefnadshistoria. Öfvers. af Mauritz Boheman. Andra upplagan. 562 s. Beijers bokförlagsaktiebolag. 2: 75. Denna godtköpsupplaga af ett världsberömdt verk bör påpekas. Dess litterära förtjänster äro föga beaktansvärda, men den lidelsefullt markerade tendensen och det ärliga humanitetspatos, som besjalar denna stridsskrift mot kriget, ha icke mist sin förmåga att värma.
	K. J.
ingar. nska lick- dvid bok	Adolf Noreen , <i>Spridda studier</i> . Första samlingen, H. Gebers förlag, Stockholm 1895, 212 s., pris 2: 75. Andra samlingen, Ljus' förlag, Stockholm 1903, 162 s., pris 2: 75.
råg- ma	Dessa böcker borde icke saknas i något bibliotek, som bland sina låntagande räknar medlemmar af någon utaf våra lärarkårer eller öfver hufvud taget personer som intressera sig närmare för vårt modersmål och dess utveckling. De präglas dessa »spridda studier» af en naturligt

och nöjesvärden, och dels ett moraliskt budskap som skribenten kan instämma i.

Samtidigt som framtidstro och idealism, till och med i tendentiös tappning, premieras i tidskriften framhålls opartiskhet och neutralitet som positivt, både i bibliotekens verksamhet och i litteraturen – särskilt, men inte enbart, facklitteraturen.³⁰ Partiskhet, ensidighet och censur beskrivs däremot i negativa termer.³¹ Detta kan tyckas motsägelsefullt, i och med att kampen mot den olämpliga litteraturen ligger nära det vi idag uppfattar som censur. För tidskriftens redaktion och skribenter tycks dock ingen sådan motsägelse föreligga, troligtvis på grund av en gemensam uppfattning om vad som utgjorde rätt och fel sorts censur och (o)partiskhet.

I ett fall menar recensenten att en boks brist på opartiskhet beror på ”författarinnans kvinnliga svaghet”, i ett annat fall gissar recensenten att en anonym författare är kvinna utifrån den ”impulsiva omedelbarheten” med vilken boken är skriven.³² Att böcker upplevs som manliga lyfts återkommande fram som positivt, vilket stämmer väl överens med Lina Samuelssons observationer av ”manlighet” som ett vanligt positivt värdeomdöme i recensioner från år 1906.³³ Kvinnlighet framställs däremot bara undantagsvis som något positivt, till exempel i form av inlevelseförmåga med en kvinnlig huvudperson.³⁴ Genusnormer påverkar alltså värderingen på ett sätt som bitvis griper in i frågor om opartiskhet, eftersom kvinnlighet knyts mer till emotioner än till objektivitet.

Litterär hygien: lämplighet, läsning och hälsa

I en kort redogörelse för de böcker som Folkbildningsförbundets byrå har förmedlat under 1908 klagar redaktionen över att bibliotek emellanåt har beställt böcker ”som måste anses olämpliga”. Styrelsen har diskuterat detta och kommit fram till att förmannen dels ska påtala de beställda titlarnas olämplighet för beställaren, dels rapportera varje fall till styrelsen.³⁵ Vikten av att bibliotek inte köper in vilka böcker som helst bildar grundval för hela *Folkbiblioteksbladets* verksamhet, och i dessa åtgärder mot olämpliga bokbeställningar framträder tidskriftens inköpsvägledande funktion i tydlig dager. Läsarna ska skyddas från olämplig litteratur, men biblioteken anses inte kunna

avgöra vilken litteratur som faktiskt är lämplig, utan behöver stöd för att kunna uppfylla sin folkbildande roll.³⁶

Under *Folkbiblioteksbladets* utgivningstid pågick en diskussion om så kallad smuts- och kolportägelitteratur som ofta återspeglas i tidskriften, till exempel genom de upprop om spridande av god nöjesläsning som Folkbildningsförbundet deltog i.³⁷ Ulf Boëthius har, i en studie av kampen mot smutslitteraturen i Sverige 1908–1909, visat att farhågor om ungdomens förvildning och arbetarrevolution låg till grund för den moralpanik som utbröt, och att det dels var den framväxande populärlitteraturen som angreps, dels ”en estetiserande l’art pour l’art-litteratur”.³⁸ De tre litteraturkategorier som enligt Boëthius ansågs särskilt farliga överensstämmer väl med de böcker som ifrågasätts och olämpligförklaras i *Folkbiblioteksbladet*: erotiskt eggande litteratur, socialistiska agitationsskrifter samt beskrivningar av abnorma människors sällsliv.³⁹

I Kristin Johanssons studie av den konservativa föreningen Svenska riksförbundet för sedlig kultur, verksam 1909–1930, återkommer olika sjukdomsmetaforer som Johansson förklarar med att moral och hälsa var tätt sammankopplade, särskilt i fråga om sexualitet.⁴⁰ Samma hälso- och sjukdomsmetaforik är bärande i *Folkbiblioteksbladet*, där ”sund” används som ett positivt värdeomdöme medan olämplig litteratur beskrivs som osund, giftig, farlig och skadlig och liknas vid rutten föda, inälvsmaskar och pestbölder.⁴¹ Den olämpliga litteraturen beskrivs inte bara som smittsam, utan också direkt beroendeframkallande. Läsare som ”under längre tid förgiftats” behöver avvänjas innan de kan ”njuta av verkligt värdefull litteratur”.⁴²

Till skillnad från den samtida litteratursyn som Magnus Persson beskriver och problematiserar – där läsning framställs som essentiellt god, med enbart positiva effekter på läsaren⁴³ – framstår läsningen och litteraturen i *Folkbiblioteksbladet* som potentiellt god och välgörande, men lika potentiellt ond och skadlig. Skillnaden ligger både i vad som läses, och i vem som läser vad: ”En bok, som en litterärt fostrad person kan läsa utan fara, kan verka som förödande gift, om en okvalificerad läsare får den i sin hand.”⁴⁴ Den okvalificerade läsaren själv tillskrivs enbart en marginell agens, och receptionen ses främst ses som ett passivt – och riskfyllt – mottagande. Pedagogikforskaren Dan Andersson uttrycker det som att framför allt skild-

ringar av erotik och våld ansågs kunna leda till samma omoraliska handlande hos läsaren, utifrån antaganden om ”en direkt kausal verkan”.⁴⁵ Här finns tydliga beröringspunkter med de föreställningar om moralisk smitta som enligt historikern Jan Goldstein hade vunnit allmän spridning vid sekelskiftet 1900, och som han kopplar till en rädsla för demokrati, revolt och massuggestion.⁴⁶

Denna skadliga potential ger också upphov till en viss berörings-skräck hos såväl redaktionen som recensenterna. Vissa böcker anses så olämpliga att de inte alls ska nämnas i tidskriften – inte ens i form av en avrådan – utan ”med tystnad förbigås”, som redaktör Hirsch uttrycker det.⁴⁷ I en recension av Hjalmar Söderbergs *Doktor Glas* (1905) ursäktar sig Kurt Belfrage över ”att en bok som denna ens blir omnämnd”. Enbart därför att den redan har uppmärksamrats, och bitvis hyllats, på andra håll menar Belfrage att det kanske inte kan anses alldeles olämpligt att bestämt avråda från en ”i djupaste mening omoralisk” bok.⁴⁸

Via metaforer om smitta, gift och sjukdom inskrivs kampen mot smutslitteratur, kolportageromaner och annan olämplig litteratur i det Ulf Olsson har kallat ”en ’hygienistisk’ diskurs” med krav på inte bara rena kroppar och hem, utan också ren litteratur.⁴⁹ Denna diskurs, där kritikern ska diagnosticera litteraturen som frisk eller sjuk, sund eller skadlig, kan i sin tur förstås som en del av den större hygien- och hälsorörelsen vid samma tid.⁵⁰ Den enskildes litteraturval är en fråga för långt fler än hen själv, eftersom inte bara individen utan i förlängningen hela nationen riskerar att ta skada av det ”samhällsont” som smutslitteraturen utgör.⁵¹ Samtidigt är det just litteratur och läsning som ska bilda, fostra, förädla och höja folket – men då krävs rätt, och ren, litteratur.

Sedlighetskrav och sexuell tematik

Att sexualitet är ett särskilt känsligt ämne framgår med all önskvärd tydlighet i tidskriftsmaterialet. Som olämplig litteratur för allmänheten framhålls bland annat de flesta av August Strindbergs böcker, Hjalmar Söderbergs *Förvillelser* och vissa äldre verk, däribland Boccaccios *Decamerone*, som samtliga tematiserar sexualitet.⁵² Formuleringar om ”unkna erotiska drömmier” och ”osunda erotiska upplevelser”

visar sexualitetstematikens negativa konnotationer,⁵³ men denna inställning tycks snarare handla om *hur* sexualitet beskrivs än *att* den beskrivs.

I vissa recensioner lyfts sexuell tematik snarare fram som en fördel, men då handlar det om mer idealistiska skildringar, eller om böcker som fungerar som inlägg i en debatt om sexualitetens faror. Ett exempel på det senare är Frida Stéenhoffs broschyr *Den reglementerade prostitutionen ur feministisk synvinkel* (1904), som beskrivs som ett ”modigt och duktigt företag” som gör recensenten ”mycket tacksam”. Om en annan bok i samma ämne heter det att ”[s]å aktuell som prostitutionsfrågan just nu är, bör detta arbete vara synnerligen välkommet”.⁵⁴ Ett skönlitterärt exempel är Frigga Carlbergs *Vårloften* (1903), om en kvinna som riskerar att dras in i prostitution, något som dock knappt antyds i den ovanligt kortfattade recensionen. Boken beskrivs visserligen som ”i konstnärligt afseende ganska obetydlig”, men det lyfts också fram att den ”behandlar ett viktigt och allvarsamt ämne” – ”hur en ung kvinna nästan med nödvändighet så småningom går under”.⁵⁵

Kvinnans undergång efter mötet med sexualiteten är en för tiden vanlig tematik, som även speglas i ett antal andra omdömen. Huvudpersonen i Hildur Brettners *Barnet* (1909) ”dukar under för själsstriden” efter att ha blivit förälskad i en annan man än sin make.⁵⁶ Om Gustaf Hellströms *Snödroppen* (1909), där en novell handlar om en ogift kvinna som blir med barn, skriver recensenten att ”[d]et visas huru detta bryter ned hennes framtid och hon söker döden”,⁵⁷ vilket får förloppet att framstå som något av en naturlag. Dessa olyckliga slut kan antas förmedla en moralisk läxa om hur det går för den som bryter mot sedlighetens bud, samtidigt som sexualitetens föreställda förmåga att leda till död och undergång understryker det akuta behovet av att värna sedligheten.

Enbart ett fåtal omnämmanden av samkönat begär återfinns i tidskriftsmaterialet. Två exempel i olika genrer, som ges radikalt olika bedömning, är å ena sidan en artikel där skribenten ondgör sig över skandalpressens redogörelser för ”homosexuella förvillelser”, och å andra sidan en översikt av Vilhelm Ekelunds diktning. I det senare fallet nämner skribenten att ”att kvinnans skönhet både vad kroppens och själens skönhet angår, tjusar [Ekelund] mindre än ynglingens”, vilket dock bara framställs i positiv dager, som ”ett för-

bindelseled med antiken”. När det gäller nyhetsmaterialet anses ”den intima skildringen av dessa perversa orgier” istället kunna inspirera till liknande brott, och i fråga om risken för moralisk smitta ansågs just pressens skildringar av brott ha en särskilt stor kraft att påverka sina läsare.⁵⁸

Här har vi att göra med dels ett smittsamt återberättande av faktiska brottsfall i ett medium med bred spridning, dels lyrik med stilistiska värden och fokus på skönhet, där homosexuella begär uttrycks genom ett bildat och socialt accepterat raster. Skillnaden i lämplighetsvärdering kan förstås utifrån genre, där lyrik i sig värderas annorlunda än den så kallade skandalpressen, något som i sin tur har att göra med de olika målgrupper som genrerna förknippas med. De som läste lyrik förutsattes vara mer kvalificerade läsare, medan pressen – och särskilt skandalpressen – nådde ut till breda lager av alltför okvalificerade läsare.⁵⁹

För såväl den samkönade som den olikkönade sexualiteten är alltså det sätt på vilken tematiken framställs viktigare för lämplighetsbedömningen än tematiken i sig. Ett undantag från detta resonemang är dock barn- och ungdomslitteraturen, där det inte krävs ens sexuell tematik. Även skildringar av förälskade tonåringar är tillräckligt för att göra en ungdomsbok ”alldeles omöjlig”, eftersom sådana motarbetar ett ”sundt och kamratligt förhållande flickor och gossar emellan”.⁶⁰

Fosterländska folkböcker: litteraturen som förädlingsverktyg

Ord med förledet folk- är vanliga i tidskriftsmaterialet – förutom folkbibliotek och folkbildning återkommer begreppen *folkläsning* och *folkbok*. Vilka som framför allt utgjorde detta folk framgår i *Folkbiblioteksbladet* av återkommande fraser som ”den stora allmänheten”, ”de bredare lagren” och ”de mindre bemedlade klasserna” – arbetarklassen var dessutom folkbibliotekens främsta tilltänkta målgrupp.⁶¹ Valfrid Palmgren motsatte sig, trots sin status som folkbibliotekspionjär, begreppet folkbibliotek just för att det i hennes ögon enbart syftade på de obemedlade klasserna och riskerade att göra biblioteken till välgörenhetsinrättningar, med alltför låga ambitioner.⁶²

Termen *folkbok* har enligt Richard Wingård använts sedan

1800-talet, om verk som bevarat ”de folkliga grundsanningar, som man menade hade gått förlorade i tidens förflockade samhälle”.⁶³ I *Folkbiblioteksbladet* tycks ordet snarare syfta på böcker som var lämpliga att sprida till hela folket⁶⁴ och som folket dessutom kunde tänka sig att läsa, alltså en kombination av lämplighet och potential till bred spridning och uppskattning. Folkböckerna beskrivs som verk som kan tränga ut och ”oskadliggöra gift-kolportaget”, bara de blir lättillgängliga och ”genom billighet och enkel utstyrsel gåfve sig tillkänna som en bok för folket”.⁶⁵

Just priset är alltså en betydande faktor för vad som anses vara en folkbok, och ekonomiska värden är något som i grunden genomsyrar *Folkbiblioteksbladets* recensioner och debattartiklar. Pris anges tydligt när böcker bedöms och påverkar om boken rekommenderas till inköp.⁶⁶ Billiga, bra böcker framhålls som ett stort och akut behov, delvis för att bibliotekens budget är begränsad, men framför allt för att den litteratur som anses god behöver bli ”ojämförligt mycket lättare tillgänglig”.⁶⁷

Under tidskriftens utgivningstid kom den svenska billigboksutgivningen igång, vilket i sin tur fick den totala bokutgivningen att öka med hundra procent enbart under 1910-talet. Förutsättningen för denna enorma ökning var, enligt litteratursociologen Johan Svedjedal, den stora potentiella publik som hade skapats av befolkningstillväxt, urbanisering och obligatorisk folkskola, liksom av bildningshungern inom folkrörelserna. Det var också först i och med ”vågen av billigböcker” som bokköp blev överkomligt ”för flertalet”.⁶⁸

Svedjedal framhåller att synen på billigboksutgivningen var splitt-rad – den uppfattades av vissa som ett demokratiskt underverk, av andra som ”bokhandelns yttersta dom”. Det dröjde inte heller länge förrän nya billigboksförlag började ”tillfredsställa smaken hos en bred publik” med romantik, äventyr och annat ”kolportagestoff”, utgivet ”bakom en fasad av folkbildningsidealism”.⁶⁹ Denna ambivalens inför de billiga böckerna, samt behovet av att skilja på god och dålig billigboksutgivning, märks även i *Folkbiblioteksbladet*. Visserligen uppmanas biblioteken att stödja de så kallade enkronasböckerna, men redaktionen protesterar också mot att verk som Hjalmar Söderbergs *Förvillelser* ”genom enkronasstämpeln fått karaktären av ’folkböcker’”, och efterlyser en ännu inte skadad billigboksutgivning

av ”den verkligt värdefulla” litteraturen.⁷⁰ Smutslitteraturens låga pris utmålas dessutom som ett hot mot både folkbildning och folkhälsa.⁷¹

Bland de böcker som, till skillnad från *Förvillelser*, anses förtjäna benämningen folkbok märks Verner von Heidenstams *Karolinerna*, Johan Ludvig Runebergs *Fänriks Ståls sägner* och Carl Snoilskys *Svenska bilder* – titlar som visar att folkboken, liksom folkbildningen, kopplas till svenskhet och nationsbygge. Att folkbiblioteken borde ”stärka fosterlandskärleken” framhölls av Svenska sällskapet för nykterhet och folkuppföstran, när de 1903 fick i uppdrag att sammanställa yttranden gällande ett eventuellt statsbidrag till folkbiblioteken,⁷² och ekar i det sätt på vilket *Folkbiblioteksbladet* rekommenderar verk som väcker hembygds- och fosterlandskärlek, utvecklar lantbruket och bildar befolkningen.⁷³

Lina Samuelsson har, i sin genomgång av recensioner från 1906, noterat att ”värnandet om det fosterländska och inhemska är återkommande i bedömningarna av skönlitteratur”, vilket hon knyter till nationalromantikens framväxt under det sena 1800-talet.⁷⁴ Samma drag är alltså starka även i *Folkbiblioteksbladet*, och diskussioner om svenskhet, liksom om annan etnicitet, förekommer i ett antal recensioner och andra artiklar. Det inledande stycket i recensionen av Verner von Heidenstams *Folkungaträdet* (1905) är ett tydligt exempel:

Heidenstams diktning är äkta svensk, den är ett med den svenska jorden och den svenska stammen. Rasarfvet, generationernas sammanhang i ondt och godt, naturmiljöns starka inverkan är den ram, inom hvilken han skådar forna och senare tidars människor.⁷⁵

Att skriva ”äkt svensk” litteratur verkar här handla om en djup identifikation med platsen, (kultur)arvet och folket, i bemärkelsen rasen. Det tidiga 1900-talet var inte bara en blomstringstid för nationalromantik, utan också för rasbiologiska idéer om behovet av att bekämpa degeneration. Biblioteken, bildningen och läsningen skulle visserligen främst leda till en andlig och kulturell utveckling, men denna kan inte helt särskiljas från mer kroppsligt förankrade idéer om ren(lig)het och hälsa. Idén om ”en sund själ i en sund kropp” underströk vikten av båda aspekterna, samt ett samspel dem emellan. Bägge utgår dessutom från samma upplevda behov av att utveckla,

Folkungaträdet.

Af Verner von Heidenstam.

Heidenstams diktning är äkta svensk, den är ett med den svenska jorden och den svenska stammen. Rasarivet, generationernas sammanhang i ondt och godt, naturmiljöns starka inverkan är den ram, inom hvilken han skådar forna och senare tiders människor. Det är därför som i hans skildringar tidsstämningen verkar intensivast, personerna blott ram ödesbestämda uttryck för densamma. "Men alla människoröden susa under fingrarna på samma spinnerskor", och hur oöfverskådliga än de afstånd äro, som breda sig mellan bortdöda släkten och oss, så bindas vi samman med osynliga trådar genom tiderna. Det är Heidenstams ovanskliga storhet, att han förmår väcka sina läsares solidaritetsinstinkt med det förgångna.

Folkungaträdet är en storslagen dikt från vår historias oroliga grynings-tid, framställd i den plastiskt fulländade, en smula tvärhuggna språkdräkt, som är författaren egendomlig. Det är den evigt upprepade striden mellan det gamla och det nya, mellan fäder och söner, som skildras. Hedendomen med dess fantastiska blandning af kraftig lefnadsvisdom och vämjelig vidskepelse ligger i själatåget, och kristendomen bryter in med ny sed, ny visdom, kommer här som öfverallt med frälsningens välsignade budskap till trä-larne, med nya maktmedel åt herrar och furstar.

Bokens hufvudfigur, den forne vikingen Folke Filbyter är en människoskildring af gripande följdriktighet. Han är den typiske bonden-materialisten, för hvilken alla religioner, alla medel äro goda, i den mån de kunna tjäna det enda målet, förvärfvet. Han är ej grym, blott trång, trumpen, idélös och t. o. m. trälarne ringakta hans tarflighet och ogästvänlighet. Då när honom ödet i skepnad af ett barn, hans sonson, som födes under hans ås.

förbättra och förädla det svenska folket.⁷⁶

Den förädlande ambition som bland andra Dan Andersson och Anders Frenander har lyft fram inom den tidiga folkbiblioteksrörelsen var ett tydligt uttalat mål på tidskriftens sidor. I en av Valfrid Palmgrens reserapporter från de amerikanska folkbiblioteken – en studieresa som efter tidskriftens utgivningstid skulle komma att få stor inverkan på de svenska folkbibliotekens utveckling – lyfts biblioteken fram som "det ojämförligt viktigaste medlet till ett folks uppfostran", viktigare än skolan, med boken som "ett medel till ständigt fortsatt självuppfostran".⁷⁷

Tidskriftens recensenter klagar ofta över tungläst text, samtidigt som de efterlyser "fängslande form" och "genomskinlig dräkt".⁷⁸ Lättlästhet framhålls som en fördel, särskilt i relation till facklitteraturen, och behovet av populärvetenskap betonas för att den goda boken ska kunna nå fram till arbetarklassen.⁷⁹ Dessa krav på en annan sorts stilistik än den mer avancerade, som vanligtvis värdesättes inom den borgerliga offentligheten, är en del av det spänningsfält som står i centrum för nästa avsnitt.

Estetik och etik: ett spänningsfält

I de ovan beskrivna värdeförhandlingarna syns en spänning mellan å ena sidan stilistiska värden, å andra sidan sociala värden i form av moral och förmedling av rätt värdering. Här kommer två olika litteratursyner till uttryck: en som bottnar i idealism och betoning av exemplum i litteraturen, en annan som främst betonar konstnärlighet och originalitet. Stil och form spelar visserligen en roll i värderingarna, men recensenterna delar sällan den inställning till konsten och litteraturen som mer modernistiska och estetiskt inriktade författare har anammat. En debatt om naturalism och dekadens kontra idealism fördes vid denna tid även utanför *Folkbiblioteksbladet* sidor, utifrån radikalt olika synsätt på såväl litterärt värde som läsningens och litteraturens funktion.⁸⁰

Detta spänningsfält lyfts fram av Axel Hirsch när han försvarar sig mot kritik framförd i den konservativt kristna dagstidningen *Svenska morgonbladet*. Kritiken bottnar i att *Folkbiblioteksbladet* inte anses ha en tillräckligt snäv syn på vilken litteratur som anses lämplig – bland annat uttrycks enligt Hirsch ”skarpt klander mot den riktning, som för en estetiskt utmärkt form gärna ser genom fingrarna med ett etiskt underhålligt innehåll”, det vill säga ”värdesätter litteraturen ensamt efter dess grad af konstnärlighet”.⁸¹

I denna syn på etik kontra estetik instämmer Hirsch och menar att han borde gå fri från beskyllningar om ”att sprida böcker blott på grund af deras tilltalande form”, eftersom han tvärtom framhållit ”bibliotekens [...] bildande och uppfostrande betydelse” och poängterat att de inte i första hand bör vara ”smakuppfostande och litterärt utbildande institutioner”.⁸² Biblioteken ska alltså inte främst bidra till den estetiska bildningen, utan till att skapa dugliga samhällsmedborgare.

I en genomgång av den alternativa litterära offentlighet som nykterhetsrörelsen utgjorde lyfter Kerstin Rydbeck fram en litteratursyn där funktion och nytta ansågs viktigare än originalitet och form.⁸³ Den inköpsvägledande funktion som *Folkbiblioteksbladets* recensioner fyller, liksom bibliotekens och tidskriftens roll i folkbildningen, kan ha bidragit till att tidskriftens skribenter på ett liknande sätt lyfter fram litteraturens idealism och sedlighet, funktion och

nytta. Medan facklitteraturen kan folkbilda på ett konkret sätt, till exempel genom att sprida kunskap om hygien och moderna lantbruksmetoder, kan skönlitteraturen bidra med moralisk inspiration och förebildlighet.

Ett idealistiskt innehåll bidrar till såväl litteraturens sociala värden och bildningsvärden som till dess emotionella och existentiella värden, genom dess kraft att påverka läsaren. Stilistiska värden räcker inte långt om verket inte också har ett tillräckligt idealistiskt innehåll, och litterärt värde kan därmed inte frikopplas från moral – snarare fungerar moral och idealism som ett värde i sig självt. De förhandlingar där olika värden ställs mot varandra landar alltså i att bildningsvärden är viktigaste än stilistiska värden, och att även nöjesvärden – genom bildningsvärden – bör bidra till fostran. Vid denna tid och i *Folkbiblioteksbladet* tycks denna övergripande syn på förhållandet mellan olika värdekategorier utgöra en värdereregim, som delas av skribenterna och sätter ramarna för värderingen av enskilda verk.

Kulturleda, pjunk och patos: nationalistisk kamp mot degeneration och modernitet

I en studie av Selma Lagerlöfs läsarbrev visar Jenny Bergenmar och Maria Karlsson på två separata skikt i den nationalromantik som präglade perioden 1890–1920. Dels ”den hembygdsförankrade och naturorienterade fosterlandskärleken”, dels ”en borgerlig och militärisk nationalism”, där den förra var modernitetskritisk och såg nationen som hotad inifrån, snarare än av militära hot från andra länder.⁸⁴ I den betoning av nationen och hembygden som tidskriftsmaterialet uppvisar framträder flera sådana hotbilder mot nationen, framför allt emigration och degeneration.⁸⁵ I fråga om degeneration finns dessutom en tydlig koppling till den dekadenta litteraturen. I en recension av Jack Londons *Vargens son* (1908) kontrasteras till exempel ”kulturmänniskornas” kraftlöshet, liksom ”övercivilisationens pjunk och degeneration”, mot de maskulint friska romanpersoner som må vara enkla, rentav primitiva, men som härdar ut i ”naturens stormar”.⁸⁶ I samma recension framhålls dock även de vita nybyggarnas överlägsenhet jämfört med den amerikanska ursprungsbefolk-

ningen, som visserligen inte är överciviliserad, men inte heller primitiv på rätt sätt.

Ett antal böcker av just Jack London omnämns i *Folkbiblioteksbladet*, ofta med uppskattande ord. I recensionen av novellsamlingen *Hans faders gud* (1911) menar recensenten att denna kan tilltala inte bara ”den ’raffinerade’ läsekretsen, utan också den stora allmänheten”, men att särskilt de raffinerade läsare som plågas ”kulturleda” borde kunna uppskatta en berättelse som saknar nutidens ”upprivande och slitande själliv”. Denna nutid beskrivs sedan i termer av en ”andlig brytningsperiod, med traditionella åskådningars sammanstörtande och utpräglad konflikt mellan individualistisk och social etik”. I denna kamp kan Londons böcker bidra med ”ett djup och en kraft, som blir källan till storslagen självuppoftning och självbehärskning”⁸⁷ – det vill säga ett fokus på individens etiska roll i kollektivet, och på sociala värden.

Liknande tankar uttrycks i den tidigare nämnda recensionen av Mathilda Roos *Hvit ljung* (1907). Där klagar Axel Hirsch över den litteratur ”som av mäktiga kategorier prisas som blomman av svensk kultur”, men som i hans ögon är ofolklig och hotar ”att urarta till en blaserad och skeptisk överklassklicks litterära kost”, vilket kontrasteras mot potentialen i verk som *Hvit ljung*:

Vi behöva en litteratur, som tager hänsyn till de mäktiga krafter, som, burna av tron på framtiden, arbeta sig fram bland vårt folk. Vår litteratur måste, som så mycket annat i Sverige, även den i viss mening demokratiseras. Konstens adelsmärke behöver den därför ej förspilla.⁸⁸

I dessa passager kopplas den moderna litteraturen till å ena sidan degeneration, eftersom den hotar att urarta, å andra sidan till erotik och överklass,⁸⁹ medan den demokratiserade konsten – som har patos och ideellt innehåll – kopplas till folket och reformsträvan. Här framträder även de mer positivt laddade sidorna av tidskriftens fokus på folket, som ter sig mer naturliga än de alltför kultiverade och raffinerade klasserna. Slutmeningen visar att stilistiska värden värdesätts, men att de återigen underordnas sociala värden.

Folkbiblioteksbladets skribenter vill i grund och botten bevara, men också förändra samhället, och är därmed samtidigt reformiv-

rande och modernitetskritiska. I den utveckling som ska kunna råda bot på ett antal olika samhällsproblem, däribland samtidens urartning, anses såväl biblioteken som den lämpliga litteraturen och läsningen spela en viktig roll – tillsammans med folket, som inte bara är ett hot mot den bestående ordningen utan också en källa till hopp. Samtidigt är den bildning som folket behöver en annan än den som de redan bildade klasserna har fått – inte bara för att de inte förmår ta till sig något alltför avancerat, utan också för att det alltför raffinerade leder till urartning och förfall.

Sammanfattning och slutsatser

De värdeförhandlingar som framträder i *Folkbiblioteksbladet* bottnar i dels behovet av litteratur för att bilda folket och utveckla samhället, dels vikten av att denna litteratur är lämplig och sedlig, eftersom läsningen anses ha en enorm potential att både göra gott och orsaka skada. Den litteratur som framställs som olämplig och farlig beskrivs även som ond och ohälsosam, i motsats till den goda och sunda litteraturen, och ses som ett hot mot samhället. Samtidigt lyfts vikten av läslust fram, men då i form av rätt läslust till rätt litteratur.

Bland tidskriftens skribenter, liksom i dess samtida kontext, råder samstämmighet om vikten av att bibliotek bara tillhandahåller sedlig och lämplig litteratur. Eftersom folket står i centrum för tidskriften och bibliotekens verksamhet, men sällan själva kommer till tals, blir det de redan bildades uppdrag att bedöma värdet och lämpligheten i den litteratur som tillgängliggörs via biblioteken. Folkbiblioteksrollen blir samtidigt en del av inte bara folkbildningen, utan också hygienrörelsen, modernitetskritiken och nationsbyggandet.

Tidskriftsmaterialets värderingsakter förhåller sig till ett spänningsfält mellan estetik och etik, liksom till en värdering där estetiska värden och nöjesvärden underordnas sociala värden och bildningsvärden. Detta samspelar med de syften som läsningen och litteraturen tillskrivs – som bildande, roande och förädlade – vilket kräver lättlästa böcker som är idealistiskt hållna, men inte tendentiösa eller tråkiga. Ekonomiska värden framhålls i relation till både bibliotekens och folkets behov av billiga och bra böcker, för att bekämpa smutslitteraturen och därmed inte bara bilda och förädla folket, utan även rädda det – och i förlängningen hela samhället.

Folkbiblioteksbladet utkom för mer än hundra år sedan, när de moderna folkbiblioteken befann sig i sin linda. Ordet ”osedlig” har sedan dess försvunnit ur lagstiftningen som reglerar bibliotek, och förekommer knappt alls i det allmänna språkbruket. Även diskussionerna kring läsning och biblioteksurval ser annorlunda ut idag, när det främst är att bibliotek väljer bort och gallrar som väcker debatt. Diskussionerna kring läskris och skärmtid visar att det är *bristen på läsning* som antas hota individ och samhälle, samtidigt som konsumtionen av nya, digitala medier behöver begränsas.

Synen på viss litteratur och läsning som olämplig och osedlig är alltså inte den dominerande i Sverige idag, men i den ökande vågen av bokförbud på amerikanska skolor och bibliotek är det ofta sexuell tematik som hamnar i skottgluggen, precis som vid förra sekelskiftet – och även i en nordisk kontext finns färskare exempel på hur sexualupplysning och queera motiv pekas ut som skadligt för unga läsare.⁹⁰

Lämpligheten är alltså inte överspelad som värdekategori, och *Folkbiblioteksbladet* har kanske mer att lära oss om nutiden än vad som först kan verka vara fallet.

Noter

- 1 Exempel på detta är till exempel ”Tintin-gate” 2012, som handlade om biblioteken i Kulturhuset i Stockholm och seriealbumet *Tintin i Kongo*. Flera debatter har handlat om biblioteken i Botkyrka, så som gallringen av Stina Wirséns böcker om ”Lilla hjärtat” 2012, uppmärksamheten 2017 kring att äldre utgåvor av *Pippi i Söderhavet* rensats bort, samt Justitieombudsmannens kritik 2017 av beslutet att inte köpa in två invandringskritiska böcker. Rasism och rasistiska stereotyper är det gemensamma draget i dessa debatter, som är de mest uppmärksammade, men inte de enda exemplen på att biblioteks gallring och nekade inköpsförslag har lett till kritik och debatt.
- 2 *Folkbiblioteksbladet* nr 2 (1905), 39. Barbro Thomas, *Bibliotekslagstiftning. Perspektiv och exempel* (Stockholm: Svensk biblioteksförening, 2009), 26.
- 3 *Folkbiblioteksbladet* nr 1 (1903), 3.
- 4 Ibid.
- 5 Anders Frenander, ”Statens förhållande till folkbiblioteken, 1912–2012”, i *Styra eller stödja? Svensk folkbibliotekspolitik under hundra år*, Anders Frenander & Jenny Lindberg red. (Borås: Högskolan i Borås, 2012), 24–31.
- 6 Anders Frenander, ”Inledning”, i *Styra eller stödja? Svensk folkbibliotekspolitik under hundra år*, Anders Frenander & Jenny Lindberg red. (Borås: Högskolan i Borås, 2012), 5f.
- 7 *Folkbiblioteksbladet* nr 4 (1911), 138.
- 8 *Folkbiblioteksbladet* nr 4 (1910), 173.
- 9 Greta Renborg, *Bildande blad. Tidskrifter i folkbildningens tjänst* (Stockholm: Carlsson, 1996), 57f.

- 10 Ibid.
- 11 *Folkbiblioteksbladet* nr 1 (1906), 21. *Folkbiblioteksbladet* nr 3 (1906), 102. "Folkbibliotek", i *Nordisk familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi. Åttonde bandet. Feiss-Fruktmögel*, TH. Westrin red. (Stockholm: Nordisk familjeboks förlags aktiebolag, 1908), 733f.
- 12 Joacim Hansson, *Om folkbibliotekens ideologiska identitet. En diskursstudie* (Lic. Borås: Valfrid, 1998), 89–90.
- 13 Barbara Herrnstein Smith, "Värde/värdering", Staffan Holmgren övers., i *Litteraturens värden*, Anders Mortensen red. (Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bok-förlag Symposion, [1990] 2009), 30–33. Författarens kursivering.
- 14 Torbjörn Forslid, Jon Helgason, Lisbeth Larsson, Christian Lenemark, Anders Ohlsson, Ann Steiner, *Höstens böcker. Litterära värdeförhandlingar 2013* (Göteborg: Makadam, 2015), 11–14, 64f & 88f.
- 15 Ibid., 74–79.
- 16 *Folkbiblioteksbladet* nr 3 (1906), 80.
- 17 Se t.ex. Lars Olsson, "August T Palm", i *Svenskt biografiskt lexikon. Bd 28 Odeberg-Pederby*, Göran Nilzén, Johan Axel Almquist, Bertil Boëthius & Bengt Hildebrand red. (Stockholm: Norstedts, 1994), 563.
- 18 Se Katarina Axelius, *Politisk yttrandefrihet. En studie i lagstiftning och praxis under demokratis genombrottstid*, Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning, Rättshistoriskt bibliotek 55 (Lund/Stockholm: Nerenius & Santérus förlag, 1997), 74–92.
- 19 *Folkbiblioteksbladet* nr 3 (1905), 89.
- 20 *Folkbiblioteksbladet* nr 4 (1908), 155.
- 21 *Folkbiblioteksbladet* nr 1 (1904), 20. *Folkbiblioteksbladet* nr 4 (1905), 130. *Folkbiblioteksbladet* nr 3 (1907), 152. Djamila Fatheddine, *Den kroppsliga läsningen. Bildningsperspektiv på litteraturundervisning* (Diss. Karlstads universitet, 2018), 16f.
- 22 *Folkbiblioteksbladet* nr 1 (1905), 13. *Folkbiblioteksbladet* nr 3 (1907), 126.
- 23 Lisbeth Stenberg, *I kärlekens namn. Om människosynen, den nya kvinnan och framtidens samhälle i fem litteraturdebatter 1881–1909* (Stockholm: Normal, 2009), 180.
- 24 *Folkbiblioteksbladet* nr 1 (1905), 14. *Folkbiblioteksbladet* nr 2 (1906), 53.
- 25 *Folkbiblioteksbladet* nr 1 (1906), 9 & 11. *Folkbiblioteksbladet* nr 2 (1907), 90. *Folkbiblioteksbladet* nr 2 (1909), 49.
- 26 Se t.ex. *Folkbiblioteksbladet* nr 4 (1905), 115–120.
- 27 *Folkbiblioteksbladet* nr 2 (1903), 25. *Folkbiblioteksbladet* nr 3 (1905), 90–91. *Folkbiblioteksbladet* nr 2 (1907), 88.
- 28 *Folkbiblioteksbladet* nr 3 (1903), 27.
- 29 *Folkbiblioteksbladet* nr 2 (1907), 88f.
- 30 *Folkbiblioteksbladet* nr 3 (1903), 7 & 37. *Folkbiblioteksbladet* nr 1 (1906), 17. Som Lisbeth Stenberg betonar har neutralitet förblivit en grundläggande princip för biblioteken, samtidigt som praxis och gränssättning har skiftat över tid; se Stenberg, *I kärlekens namn*, 181f.
- 31 *Folkbiblioteksbladet* nr 1 (1904), 23. *Folkbiblioteksbladet* nr 3 (1908), 107. *Folkbiblioteksbladet* nr 1 (1910), 19.
- 32 *Folkbiblioteksbladet* nr 3 (1907), 137. *Folkbiblioteksbladet* nr 4 (1909), 150.
- 33 *Folkbiblioteksbladet* nr 4 (1907), 178. *Folkbiblioteksbladet* nr 4 (1910), 158. *Folkbiblioteksbladet* nr 2 (1911), 72. Lina Samuelsson, *Kritikens ordning. Svens-*

- ka bokrecensioner 1906, 1956, 2006. (Diss. Karlstads universitet, 2013), 35.
- 34 Se t.ex. *Folkbiblioteksbladet* nr 4 (1907), 177. Även Heidenstam beröms dock för sin förmåga att leva sig in i en kvinnlig huvudperson, i *Folkbiblioteksbladet* nr 2 (1907), 87f.
 - 35 *Folkbiblioteksbladet* nr 2 (1910), 82. Liknande diskussioner från 1908 tas upp av Stenberg, *I kärlekens namn*, 178.
 - 36 Dan Andersson, *Folkbibliotek makt och disciplinering. En genealogisk studie av folkbiblioteksområdet under den organiserade moderniteten* (Diss. Stockholms universitet, 2009), 48–52.
 - 37 *Folkbiblioteksbladet* nr 1 (1910), 32. Ordet kolportage(litteratur) syftade till en början på framför allt religiösa skrifter som spreds av vandrande predikanter, kallade kolportörer, men kom med tiden att användas om betydligt mer världsliga skrifter av tvivelaktig kvalitet, som spreds av kringvandrande försäljare på landsbygden.
 - 38 Ulf Boëthius, *När Nick Carter drevs på flykten. Kampen mot "smutslitteraturen" i Sverige 1908–1909* (Stockholm: Gidlund, 1989), 222–227, 250–253.
 - 39 Ibid, 29f.
 - 40 Kristin Johansson, "Poison, literary vermin, and misguided youths. Descriptions of immoral reading in early twentieth-century Sweden", i *Forbidden literature. Case studies on censorship*, Jon Erik Erlanson, Jon Helgason, Peter Henning & Linnea Lindsköld red. (Lund: Nordic Academic Press, 2020), 175–180, <https://doi.org/10.21525/kriterium.22.i>.
 - 41 Se t.ex. *Folkbiblioteksbladet* nr 1 (1904), 19, 43 & 45. *Folkbiblioteksbladet* nr 4 (1904), 101. *Folkbiblioteksbladet* nr 1 (1905), 12. *Folkbiblioteksbladet* nr 4 (1906), 120. *Folkbiblioteksbladet* nr 4 (1907), 180. *Folkbiblioteksbladet* nr 1 (1908), 43.
 - 42 *Folkbiblioteksbladet* nr 3 (1907), 127f.
 - 43 Se Magnus Persson, *Den goda boken. Samtida föreställningar om litteratur och läsning* (Lund: Studentlitteratur, 2012).
 - 44 *Folkbiblioteksbladet* nr 1 (1905), 12.
 - 45 Andersson, *Folkbibliotek makt och disciplinering*, 46. Exempel på att läsning av smutslitteratur anses leda till brottsliga och omoraliska handlingar finns i t.ex. *Folkbiblioteksbladet* nr 4 (1908), 168. Ett undantag från tanken om direktausal påverkan finns i nr 4 1906, 118–124, där Gurli Linder pekar på att även unga individer kan göra revolt mot de intryck som litteraturen ger, men ändå menar att ungas läsning har "ett kraftigt inflytande".
 - 46 Jan Goldstein, "'Moral contagion'. A professional ideology of medicine and psychiatry in eighteenth- and nineteenth-century France", i *Professions and the French State, 1700–1900*, Gerald L. Geison red. (Philadelphia: University of Pennsylvania, 1984), 182f, 215.
 - 47 *Folkbiblioteksbladet* nr 1 (1905), 12.
 - 48 *Folkbiblioteksbladet* nr 4 (1905), 113f.
 - 49 Ulf Olsson, *Jag blir galen. Strindberg, vansinnet och vetenskapen* (Stockholm/Ste-hag: Brutus Östlings bokförlag symposion, 2002), 51.
 - 50 För hygien- och hälsorörelsen under tidigt 1900-tal, se t.ex. Karolina Wiell, *Bad mot lort och sjukdom. Den privathygieniska utvecklingen i Sverige 1880–1949* (Diss. Uppsala universitet, 2018). Lena Hammarberg, *En sund själ i en sund kropp. Hälsopolitik i Stockholms folkskolor 1880–1930* (Diss. Stockholms uni-versitet, 2001).

- 51 *Folkbiblioteksbladet* nr 3 (1907), 126.
- 52 *Folkbiblioteksbladet* nr 1 (1905), 12. *Folkbiblioteksbladet* nr 1 (1907), 45. *Folkbiblioteksbladet* nr 2 (1907), 95. *Folkbiblioteksbladet* nr 3 (1908), 135f.
- 53 *Folkbiblioteksbladet* nr 2 (1907), 90. *Folkbiblioteksbladet* nr 4 (1909), 153.
- 54 *Folkbiblioteksbladet* nr 4 (1904), 92f.
- 55 *Folkbiblioteksbladet* nr 1 (1904), 17. I recensionen är boken felaktigt betitlad "Världsluft".
- 56 *Folkbiblioteksbladet* nr 1 (1911), 30f.
- 57 *Folkbiblioteksbladet* nr 1 (1910), 20.
- 58 *Folkbiblioteksbladet* nr 2 (1909), 81. *Folkbiblioteksbladet* nr 3 (1907), 128. Goldstein, "Moral contagion", 208–209.
- 59 Att Ekelunds framställning av samkönat begär kunde tolkas inom ramen för ett platoniskt kärleksideal spelar troligtvis också in, men den kritik som den konservativa kritikern Carl David af Wirsén riktade mot *Hafvets stjärna* (1906) visar att samma innehåll även kunde uppfattas som osunt och opassande; se Samuelsson, *Kritikens ordning*, 29.
- 60 *Folkbiblioteksbladet* nr 1 (1905), 19.
- 61 Se t.ex. *Folkbiblioteksbladet* nr 2 (1904), 57. *Folkbiblioteksbladet* nr 4 (1904), 101. *Folkbiblioteksbladet* nr 1 (1905), 21. *Folkbiblioteksbladet* nr 3 (1910), 100.
- 62 Torstenson, "Framväxten av en statlig folkbibliotekspolitik i Sverige", 113–118.
- 63 Rikard Wingård, "Folkböckerna. Äldre tiders populärlitteratur?", hämtad 2024-05-10, <https://litteraturbanken.se/presentationer/specialomraden/Folkböcker.html>.
- 64 Se t.ex. *Folkbiblioteksbladet* nr 2 (1907), 95.
- 65 *Folkbiblioteksbladet* nr 4 (1905), 105f.
- 66 *Folkbiblioteksbladet* nr 1 (1907), 19. *Folkbiblioteksbladet* nr 2 (1907), 100. *Folkbiblioteksbladet* nr 3 (1910), 96.
- 67 *Folkbiblioteksbladet* nr 1 (1904), 7.
- 68 Johan Svedjedal, "Den svenska bokmarknaden", i *Den svenska litteraturen VII. Bokmarknad, bibliografier, samlingsregister*, Lars Lönnroth & Hans-Erik Johannessson red. (Stockholm: Bonnier, 1990), 24 & 31. Johan Svedjedal, "Henrik Koppel, Ljus förlag och enkronasböckerna", *Samlaren* vol. 109 (1988), 80 & 86.
- 69 Svedjedal, "Henrik Koppel, Ljus förlag och enkronasböckerna", 83–86.
- 70 *Folkbiblioteksbladet* nr 4 (1904), 103. *Folkbiblioteksbladet* nr 2 (1907), 95, *Folkbiblioteksbladet* nr 2 (1908), 71. Författarens kursivering.
- 71 Se t.ex. *Folkbiblioteksbladet* nr 1 (1905), 22. *Folkbiblioteksbladet* nr 1 (1910), 32. *Folkbiblioteksbladet* nr 2 (1910), 70.
- 72 Magnus Torstenson, "Framväxten av en statlig folkbibliotekspolitik i Sverige", i *Styra eller stödja? Svensk folkbibliotekspolitik under hundra år*, Anders Frenander & Jenny Lindberg red. (Borås: Högskolan i Borås, 2012), 115.
- 73 Den vikt som tidskriftens skribenter fäste vid fosterlandskärlek kan exemplifieras med Selma Lagerlöfs *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* (1906–1907) och Verner von Heidenstams *Svenskarna och deras hövdingar* (1908–1910), som båda ingick i ett projekt för att skapa nya läseböcker till skolan. I *Folkbiblioteksbladet* nr 3 (1905), 88, beskrivs Lagerlöfs bok som "genomandad av äkta, sund och varm kärlek till fäderneslandet", medan Heidenstams får beröm för sin "stolta, fina svenskhet" i nr 4 (1908), 157.
- 74 Samuelsson, *Kritikens ordning*, 46–49.
- 75 *Folkbiblioteksbladet* nr 2 (1905), 52.

- 76 "En sund själ i en sund kropp", *mens sana in corpore sano*, kommer från Juvenalis satirer. Sentensensens betydelse kring sekelskiftet 1900 märks bland annat på att den utgör devis för Lundsbergs skola (grundad 1896) och för Sveriges första idrottsförening Örgryte IS (grundad 1897). Ett annat exempel är Georg Paulis målning med samma namn, i Per Brahegymnasiets idrottssal, målad 1912. Se även Hammarberg, *En sund själ i en sund kropp*.
- 77 *Folkbiblioteksbladet* nr 1 (1908), 9f.
- 78 *Folkbiblioteksbladet* nr 4 (1905), 127f. *Folkbiblioteksbladet* nr 3 (1909), 86.
- 79 *Folkbiblioteksbladet* nr 4 (1907), 174. *Folkbiblioteksbladet* nr 4 (1908), 92. *Folkbiblioteksbladet* nr 2 (1910), 62.
- 80 Se t.ex. Björn Meidal, "August Strindberg – 'Oh, så osvenskt?'" i *Vad är Sverige? Röster om svensk nationell identitet*, Alf W Johansson red. (Stockholm: Prisma, 2011), 18–40.
- 81 *Folkbiblioteksbladet* nr 1 (1905), 11.
- 82 Ibid, 12.
- 83 Kerstin Rydbeck, *Nykter läsning. Den svenska godtemplarrörelsen och litteraturen 1896–1925* (Diss. Uppsala: Uppsala universitet, 1995), 30f.
- 84 Jenny Bergenmar & Maria Karlsson, *Lagerlöfs läsare. Allmänhetens brev till Selma Lagerlöf* (Göteborg: Makadam förlag, 2022), 191–192, 203, <https://doi.org/10.22188/kriterium.39>.
- 85 Se t.ex. *Folkbiblioteksbladet* nr 3 (1906), 85. *Folkbiblioteksbladet* nr 4 (1909), 145. *Folkbiblioteksbladet* nr 3 (1910), 109.
- 86 *Folkbiblioteksbladet* nr 1 (1910), 21f.
- 87 *Folkbiblioteksbladet* nr 3 (1911), 121f.
- 88 Ibid.
- 89 Om degenerad överklass och överkultivering, se t.ex. Henrik Johnsson, *Ibsen and Degeneration. Familial Decay and the Fall of Civilization* (New York: Routledge, 2024), 92f, <https://doi.org/10.4324/9781003470731>.
- 90 American Library Association, *The State of America's Libraries 2025. A Report from the American Library Association* (2025), <https://www.ala.org/sites/default/files/2025-04/state-of-americas-libraries-report-2025-WEB.pdf>. Karin Annebäck, "Finsk ilska mot svensk sexbok. Riksdagsledamot vill att föräldrar polisanmäler", *Dagens ETC*, 2024-12-01, <https://www.etc.se/inrikes/finnar-rasar-mot-svensk-sexbok-foer-killar>. Martin Röshammar, "Begränsat utlån av hbtqi-bok efter klagomål", *Biblioteksbladet* 2025-01-29, <https://www.biblioteksbladet.se/nyheter/begransat-utlan-av-hbtqi-bok-efter-klagomal/>.